

ФАКТОРИ ЛОКАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЛИХ МІСТ

LOCAL DYNAMICS FACTORS TO PROMOTE INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF SMALL CITIES

Масло Р.Є.

здобувач кафедри міжнародного обліку і аудиту,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

У статті розглянуто основні тенденції, що характеризують специфіку регіонального розвитку в умовах глобалізації, узагальнено концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону. Встановлено динаміку між концепціями міжнародної конкурентоспроможності регіону та типологією малих міст за видами використання територій. Розглянуто методики визначення детермінантів регіонального розвитку в умовах глобальної конкуренції та методики аналізу міжнародної конкурентоспроможності регіонів через взаємодію факторів регіонального розвитку.

Ключові слова: мале місто, конкурентоспроможність, міжнародна активність, фактори впливу, динаміка зростання.

В статье рассмотрены основные тенденции, характеризующие специфику регионального развития в условиях глобализации, обобщены концепции международной конкурентоспособности региона. Установлена динамика между концепциями международной конкурентоспособности региона и типологией малых городов по видам использования территорий. Рассмотрены методики определения детерминант регионального развития в условиях глобальной конкуренции и методики анализа международной конкурентоспособности регионов через взаимодействие факторов регионального развития.

Ключевые слова: малый город, конкурентоспособность, международная активность, факторы влияния, динамика роста.

The article deals with the main tendencies characterizing the specificity of regional development in the conditions of globalization; generalized concept of international competitiveness of the region. The dynamics between the concepts of the international competitiveness of the region and the typology of small cities according to the types of territories use are established. The methods of determination of determinants of regional development in the conditions of global competition and methods of analysis of international competitiveness of regions through interaction of factors of regional development are considered.

Keywords: small city, competitiveness, international activity, factors of influence, growth dynamics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими

науковими чи практичними завданнями. Основними тенденціями, які характеризують специфіку регіонального розвитку в умовах глобалізації, є посилення урбанізації та створення центрів підвищеної економічної активності в окремих економічних районах для їх міжнародної конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Пошуком та визначенням ключових рушійних сил регіональної конкурентоспроможності в умовах глобалізації економічного розвитку займалися зарубіжні вчені А. Андерсон, Б. Гардінер, Дж. Діксон, Р. Мартін, М. Портер, П. Тайлер та вітчизняні науковці, зокрема Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поруч-

ник, Л.Л. Антонюк, В. Безугла. Вивчення праць з окресленої проблематики показало, що загалом на сучасному етапі розвитку теорії міжнародної конкуренції виокремлюються дві групи емпіричних досліджень, предметом аналізу яких виступає оцінка ролі факторів міжнародної конкурентоспроможності регіонів. Проте потребує дослідження оцінка ролі факторів міжнародної конкурентоспроможності малих міст.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою дослідження є визначення факторів динаміки конкурентоспроможності територій в умовах глобальної конкуренції та методик оцінки конкурентоспроможності територій, що спрямовані на визначення кумулятивного ефекту від взаємодії впливу факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів. Визначення факторів локальної динаміки розвитку малих міст виступає основою розроблення ефективної стратегії забезпечення та активізації їх міжнародної конкурентоспроможності. Найбільш значимі дослідження факторів, які визначають конкурентоспроможність країн та регіонів, були зроблені авторитетними зарубіжними економістами А. Андерсоном, К. Гамільтоном, Б. Гардінером, Дж. Діксоном, Р. Камані, Р. Мартіном, М. Портером, К. Прахаладом, В. Рамасвами, П. Тайлером, Т. Тодоровим та багатьма іншими. Пошуком та визначенням ключових рушійних сил регіональної конкурентоспроможності в умовах глобалізації економічного розвитку займалися вітчизняні науковці, зокрема: Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк, В. Безугла. Вивчення праць з окресленої проблематики показало, що загалом на сучасному етапі розвитку теорії міжнародної конкуренції виокремлюються дві групи емпіричних досліджень, предметом аналізу яких виступає оцінка ролі факторів міжнародної конкурентоспроможності регіонів:

1. дослідження, спрямовані на визначення ролі певних факторів (детермінантів) у формуванні регіональних конкурентних переваг;

2. дослідження, що аналізують регіональну конкурентоспроможність в як кумулятивний результат впливу факторів.

Першою групою дослідників протягом останніх років розроблено значну кількість індивідуальних методик, які спрямовані на визначення ролі переважних факторів (детермінантів) у формуванні регіональних конкурентних переваг та визначають базис регіональної конкурентоспроможності, цілі та засоби їх досягнення. Загалом у дослідженнях, спрямованих на визначення ролі певних факторів (детермінантів) у формуванні регіональних конкурентних переваг, відібрано сім ключових факторів: наявність географічних кластерів; демографія, процеси міграції і місце розташування; наявність підприємницького середовища та інформаційних мереж; наявність управлінського та інституційного потенціалу; структура промисловості; наявність регіональних інноваційних систем; структура власності [1, с. 2–26].

До комплексних методик визначення детермінантів регіонального розвитку в умовах глобальної конкуренції, що уможливають ідентифікацію факторів локальної динаміки для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності малих міст, слід віднести:

– методіку Всесвітнього економічного форуму в Давосі, що лежить в основі щорічного «Звіту з глобальної конкурентоспроможності» (Global Competitiveness Report);

– методіку Інституту розвитку менеджменту в Лозанні (IMD-Lausanne World Competitiveness Yearbook);

– методіку консалтингової компанії Huggins Associates (World Knowledge Competitiveness

Index, Benchmarking the Globe's High Performing Regions);

– методіку експертів Європейської Комісії (A Study on the Factors of Regional Competitiveness).

Методика оцінки конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) будується на аналізі 249 основних показників, які включають як статистичні дані, так і результати опитування менеджерів із різних країн (до 2/3 оцінок показників). Для аналізу конкурентоспроможності національних економік ураховують стадії економічного розвитку країни – базового розвитку (факторорієнтовану), керованої ефективності (орієнтовану на ефективність та зростання), інноваційного розвитку (інноваційноорієнтовану). Країни відносять до відповідних стадій залежно від двох критеріїв: рівня ВВП на душу населення та частки мінеральних ресурсів у сукупному експорті товарів та послуг. Тобто місце країни в координатах «традиційна економіка – інноваційна економіка» визначається за методикою ВЕФ рівнем її доходу на душу населення та структурою експорту.

Основними детермінантами конкурентоспроможності регіонів за методологією міжнародного Інституту розвитку менеджменту в Лозанні (IMD-Lausanne) є такі: макроекономічне зростання регіону, ефективність управління економікою регіону, ефективність бізнесу в регіоні та забезпеченість регіону інфраструктурою. Ці характеристики доцільно розглядати за змістом і послідовно, а саме: 1) «вхід» регіону – факторні переваги (інфраструктура); 2) трансформаційний процес – процес формування конкурентних переваг (ефективність бізнесу); 3) «вихід» регіону – створені конкурентні переваги (ефективність управління економікою); 4) контур зворотного зв'язку – управління конкурентоспроможністю регіону (економічне зростання регіону).

Фахівці IMD-Lausanne до основних факторних переваг регіонів відносять базову, технологічну та наукову інфраструктуру, стан здоров'я людей і навколишнього середовища, рівень освіти. Конкурентні переваги регіонів, на їхню думку, формуються за рахунок продуктивності й ефективності бізнесу, належного стану ринків праці та фінансів, передової практики управління, усталених відносин і цінностей.

На особливу увагу заслуговує модель «загальної конкурентоспроможності» (total competitiveness), яка також була розроблена Центром Хеггінса (Huggins Associates) [2]. Модель передбачає виокремлення трьох видів конкурентоспроможності: знаннєвої конкурентоспроможності (knowledge competitiveness), виробничої конкурентоспроможності (productive competitiveness) і сталої конкурентоспроможності (sustainable competitiveness).

Рівень знаннєвої конкурентоспроможності визначається такими основними чинниками, як

регіональний (місцевий) науково-технологічний, інноваційний, виробничий і торговельний потенціал, наявність умов для забезпечення комунікацій і потоків ноу-хау всередині та між регіонами чи населеними пунктами. Визначальними чинниками сталої конкурентоспроможності регіону є передусім його вигідне геополітичне розташування (quality of place) і можливості забезпечення людиною належної якості життя в ньому (quality of living), якість навколишнього середовища, культура і мистецтво, соціальна інклюзія, транспортна інфраструктура, вартість життя. Виробнича конкурентоспроможність регіону визначається такими ключовими чинниками, як: по-перше, вміння, навички та їх реалізація на регіональному рівні і пов'язані з цим технології («економіка навиків» – skills economy); по-друге, інвестиції в регіон та якість наявного фізичного капіталу («економіка підприємництва» – entrepreneurship economy); по-третє, рівень розвитку регіональних мережевих економічних структур («мережева економіка» – network economy).

Говорячи про основні три групи мікроекономічних факторів, які визнаються детермінантами конкурентного успіху регіону за методикою Європейської Комісії (A Study on the Factors of Regional Competitiveness), слід сказати, що вони згруповані за трьома ознаками: інфраструктурою регіону і доступом до неї; людським капіталом; виробничим середовищем.

Зауважимо, що однією з груп чинників, які стають дедалі визначальнішими під час формування конкурентоспроможності територій, є культурні. Дослідження вказують, що «ті унікальні аспекти суспільства, що сприяють появу незвичних потреб, умінь, цінностей і режимів роботи, стануть характерними аспектами економічної культури. Ці продуктивні аспекти культури стануть визначальними джерелами конкурентної переваги, яку буде складно імітувати. У результаті мірою того, як нація все більше вироблятиме ті товари і послуги, в яких має унікальну перевагу завдяки культурі, з'являться нові зразки міжнародної спеціалізації» [3].

Огляд теоретичних та емпіричних літературних джерел, в яких представлено результати досліджень конкурентоспроможності регіонів, дав змогу встановити, що макроекономічна стабільність є необхідною передумовою для міжнародної конкурентоспроможності малого міста, а мікроекономічна міжнародна активність малих міст, що ґрунтується на функціонуванні замкненого циклу створення доданої вартості, загалом залежить від впливу таких трьох детермінант, як:

1) інфраструктура та доступність: базова інфраструктура (авто-, авіа- та залізничні шляхи; структура власності); технологічна інфраструктура (інформаційно-комунікаційні мережі, Інтернет, телекомунікації); інфраструк-

тура знань (освітні можливості); якість місць (житлові умови, природне середовище, умови відпочинку, безпека);

2) людський капітал та культурні цінності: демографічні тренди (міграція високоосвіченого населення, культурне розмаїття); висококваліфікована робоча сила (компетенції, інноваційні знання, ноу-хау), соціально-територіальна ідентичність;

3) промислове середовище: підприємницька культура (здатність до подолання вхідних бар'єрів, готовність до ризику); галузева концентрація (співвідношення основних секторів виробництва, концентрація робочої сили по галузях; частка у ВВП секторів, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю); інтернаціоналізація (структура зовнішньої торгівлі, обсяг та структура ПІІ, бізнес-культура); інновації (патентна активність, рівень НДДКР, розвиток дослідницьких інститутів та університетів, співробітництво між компаніями та дослідницькими організаціями); уряд та інституційна спроможність; забезпеченість виробничими ресурсами; гнучка спеціалізація.

Основними методиками другої групи дослідників, в яких використовується кумулятивний підхід до аналізу конкурентоспроможності регіонів через визначення системної взаємодії низки факторів, є [1, с. 30]:

1. Second Report on Economic and Social Cohesion (European Commission).

2. Competing with the World (Barclays Bank PLC/WDA/RDA).

3. Regional Competitiveness Indicators (UK DTI).

4. East and West Midlands Benchmark.

5. Comparative Analysis (Silicon Valley).

6. Regional Investment Climate Study (ECORYS-NEI).

Зокрема, у звіті Європейської Комісії Second Report on Economic and Social Cohesion відзначається, що регіони характеризуються диференційованою соціально-економічною структурою та, відповідно, можуть бути об'єднані в певні групи. До загальних факторів регіональної конкурентоспроможності, що спричиняють кумулятивний вплив на регіональну конкурентоспроможність, віднесено: рівень зайнятості та продуктивності праці за існуючого рівня зайнятості; співвідношення рівнів зайнятості у різних секторах промисловості; тренди демографічного розвитку (міграція, старіння населення тощо); обсяг прямого іноземного інвестування; інвестиції в інноваційну сферу економіки; рівень розвитку локальної інфраструктури; якість освіти (особливо частка населення з науковим ступенем та кількість ІТ-спеціалістів у регіоні); інновації та НДДКР (витрати на НДДКР, кількість зареєстрованих та використаних патентів). Таким чином, причини регіональної конкурентоспроможності пояснюються переважно ефектами сукупної дії факторів, а не впливом будь-якого окремого з них.

У звіті Barclays Bank під назвою *Competing with the World* до загальних факторів регіональної конкурентоспроможності, що спричиняють кумулятивний вплив на регіональну конкурентоспроможність, віднесено: значну міжнародну спрямованість місцевої економіки (як із погляду торгівлі, так і інвестицій); спеціалізацію, побудовану на свідомому створенні міжнародних конкурентних переваг місцевих компаній; наявність довгих і глибоко вкорінених культурних, урядових чи локальних факторів; фокус державного і приватного секторів на невеликому діапазоні економічного розвитку, що ґрунтується на регіональних внутрішніх силах і здатності функціонувати тривалий період часу.

У методичці *Regional Competitiveness Indicators by the UK's DTI* фактори регіональної конкурентоспроможності, що впливають кумулятивно, розділені на п'ять секцій: 1) загальна конкурентоспроможність (оцінюється як ВВП на душу населення і наявного доходу домашніх господарств на душу населення, продуктивність праці, прожитковий мінімум, експорт); 2) доступність ринку праці; 3) доступність освіти та навчання; 4) доступність капіталу; 5) доступність земель і інфраструктури.

У доповіді *East and West Midlands Benchmark* робиться висновок про те, що регіональна конкурентоспроможність залежить від кумулятивного результату впливу таких факторів: рівня знань компетентностей та рівня професійної освіти населення, інноваційного потенціалу, рівня капітальних вкладень фірм в основний капітал і розвиток людських ресурсів; рівня зайнятості в галузях із високою доданою вартістю (особливо з орієнтацією на експорт); кількості фінансових та ділових послуг; високого рівня прямих іноземних інвестицій.

Методика *Silicon Valley Network (Silicon Valley Comparative Analysis)* бенчмаркерами (факторами – контрольними маркерами, що впливають кумулятивно) відносної конкурентоспроможності регіону визнає: рівень інноваційної активності (патенти, R & D і продуктивність); підприємницький дух; глобальний доступ (експорт технологій, підключення до Інтернету, різноманітність населення); концентрацію фінансового та інтелектуального капіталу (фінансування ринку, науково-дослідні центри, спеціалізація підприємств); вартість ведення бізнесу; якість життя.

У дослідженнях науково-дослідної групи ECORYS «Конкурентоспроможність: основне завдання економічної політики» розроблено методологію порівняльного аналізу, який вимірює якість регіонального інвестиційного клімату. Дослідниками запропонована модель «дерева» регіональної конкурентоспроможності, яка продемонструвала, що основною метою регіональної конкурентоспроможності є підвищення рівня життя населення [4]. Базою регіональної конкурентоспроможності, згідно із цією

моделлю, визначають кумулятивне поєднання людських ресурсів, інновацій, комунікацій та індустріальної структури, комплексне використання яких забезпечуватиме високу продуктивність праці і конкурентоспроможність. Кінцевою метою регіональної конкурентоспроможності є забезпечення добробуту населення, яке проживає у регіоні. Так, конкурентоспроможність регіону представлена за такою схемою: родючий ґрунт – ключовий фактор конкурентоспроможності (кумулятивний ефект від інновацій та підприємницького таланту); коренева система ілюструє здатність локальних компаній використовувати наявні переваги та перетворювати їх у власні сильні сторони; стовбур та гілки – основний зміст конкурентоспроможності (продуктивність): стовбур дерева уособлює промислову структуру регіону та рівень продуктивності праці; гілки – рівень зайнятості, прибутків, податків; плоди – рівень конкурентоспроможності регіону. Сильне дерево принесе лише такі плоди, як добробут, підвищення рівня життя населення та соціалізація економіки.

За результатами дослідження фахівцями ECORYS розроблено типологію регіонів на основі показників щільності населення й економічної життєздатності. Статистична кластеризація дала змогу дослідникам визначити шість регіональних архетипів: просторові регіони, збалансовані регіони, відступаючі регіони, життєво важливі регіони, урбанізовані регіони і занепадаючі регіони.

Обґрунтованими є також моделі регіональної конкурентоспроможності, що враховують ефект кумулятивної дії факторів. Дослідники, узагальнивши попередні дослідження, запропонували модель «піраміди» конкурентоспроможності регіонів. Відповідно до цієї моделі, основною метою конкурентоспроможності є підвищення рівня життя населення, а ключовим чинником її забезпечення є зростання продуктивності та рівня зайнятості населення [5, с. 7].

Аналізуючи теорії регіональної конкурентоспроможності вітчизняних учених, констатуємо, що більшість із них орієнтована на зростання валового регіонального продукту та рівня зайнятості. Зокрема, такий підхід ілюструє модель регіональної конкурентоспроможності, запропонована фахівцями Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова [6, с. 13–14]. Основою конкурентоспроможності регіону у цій моделі визначено капітал, людські ресурси та базову інфраструктуру, а основні зусилля орієнтовані на зростання промислового виробництва.

Отже, другою групою дослідників причини регіональної конкурентоспроможності пояснюються переважно ефектами сукупної дії факторів, а не впливом будь-якого окремого з них. Оскільки у наведених методиках конкурентоспроможність регіону стосується як кількісних властивостей та процесів (міжфірмова торгівля,

кількість патентів, пропозиція робочої сили), так і якісних факторів та умов (довіра, соціальний капітал, мережі неформальних знань та навичок), уважаємо, що можливість виділити конкретні наслідки дії того чи іншого фактору дуже обмежена.

Традиційні фактори виробництва (капітал, праця та земля) розташовані у першому шарі. Вони характеризуються загальною доступністю на глобальних ринках, не створюють унікальних регіональних конкурентних переваг, виступають основою формування конкурентоспроможності такого типу регіонів, як «виробнича площадка». Другий шар об'єднує фактори, які зумовлюють інвестиційну привабливість регіону, а саме інфраструктуру та доступність, людські ресурси та виробниче середовище. Ця група факторів має вирішальне значення під час формування конкурентних переваг регіонів типу «джерела збільшення прибутків». Третя група факторів має вирішальне значення у процесі визначення конкурентного статусу регіонів – «епіцентрів акумуляції знань».

Відзначимо, що динамічність міжнародної активності малих міст уможливується через петлю зворотного зв'язку. Суть її полягає у тому, що діяльність сукупності місцевих компаній впливає на наявність, якість та ціну локальних факторів, які формують детермінанти пропускну спроможності малого міста. Причому даний вплив може носити як позитивний, так і негативний характер. Своєю чергою, активність компаній залежить від просторових детермінант. Окрім того, у процесі виробничої

діяльності фірми можуть модифікувати певні відносні фактори для підвищення власної продуктивності та разом із тим сприяти зростанню ВРП, а отже, і підвищенню міжнародної активності малого міста.

У табл. 1 узагальнено фактори локальної динаміки, що дають змогу визначити тип та вибрати стратегію забезпечення міжнародної конкурентоспроможності та розвитку міжнародної конкурентної активності малого міста. Важливо підкреслити, що всі три типи концепцій міжнародної конкурентоспроможності малого міста можуть призвести до високої продуктивності, а отже, і до міжнародної активності малих міст. У все більш глобалізованому світі малі міста повинні посилити свою міжнародну активність та стати «законодавцями моди», спираючись на власну типологію, правильно вибрану концепцію міжнародної конкурентоспроможності і соціокультурну ідентичність населення.

Наприкінці зауважимо, що в сучасній науці активно розвивається напрям економічної аксіології, засновником якої вважають Р. Хартмана [7, с. 133], згідно з яким унікальна цінність, якою володіє об'єкт, за визначених умов може переходити в конкурентну перевагу. Вважаємо, що, формуючи факторні системи розвитку міжнародної активності малих міст, необхідно конкретизувати цінності, які є пріоритетними для розвитку території, а також ті, які можуть формувати конкурентні переваги (цінності, які можемо використати для досягнення мети), і лише тоді визначати механізми та засоби їх досягнення.

Таблиця 1

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ ЛОКАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ АКТИВНОСТІ МАЛИХ МІСТ

<i>Характеристика факторів локальної динаміки розвитку</i>	<i>Тип малого міста за концепцією міжнародної конкурентоспроможності регіону</i>
Низький або середній рівень ВРП; наявність відносно дешевших традиційних факторів виробництва (праці, землі, капіталу); відносно дешева робоча сила; трудомісткі сектори виробництва, які не потребують залучення висококваліфікованих працівників. Даний комплекс факторів сприяє залученню прямих іноземних інвестицій до регіону.	Малі міста як виробничі площадки експортної спеціалізації
Високі темпи економічного зростання ВРП, середня щільність населення, чітка виробнича структура, низька вартість землі під приватну забудову, відсутність автомобільних заторів, сприятливе середовище для придбання приватних помешкань, наявність гнучкої спеціалізації виробництва товарів та послуг.	Малі міста як джерела збільшення прибутків
Високі та стабільні показники ВРП, висока щільність населення; найвищий рівень професійних та креативних здібностей працівників, абсолютно вільний доступ до глобальних інформаційно-комунікаційних каналів, наявність потужних джерел венчурного капіталу, високий рівень розвитку бізнес-послуг, сприятливе культурне середовище.	Малі міста як епіцентри акумуляції знань

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для вимірювання факторів розвитку міжнародної активності малих міст необхідно сформулювати систему показників, що досить повно відображає конкурентні властивості малих міст для «споживачів» території. Під час вибору показників рекомендується використовувати такі критеріальні вимоги, як: статистична спостережуваність показників, наявність діапазону оцінок по малих містах, невисока кореляція з іншими обраними показниками. Для приведення різномірних показників

в єдину безрозмірну форму доцільно переводити їх у бали на основі застосування інтервальної шкали. Для відбору рушійних факторів розвитку міжнародної активності малих міст за визначеним типом малого міста рекомендуємо проводити оцінку за трьома варіантами перетинів факторів: економічним та інноваційним розвитком (для малих міст як центрів концентрації знань); економічним і соціальним розвитком (для малих міст як виробничих площадок експортної спеціалізації); економічним і людським розвитком (для малих міст як джерел збільшення прибутків).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf.
2. Regional Competitiveness: Theories and Methodologies for Empirical Analysis. Robert Huggins, Hiro Izushi, Piers Thompson. The Business and Economics Research Journal. 2013. Volume 6. Issue 2. P. 155–172. URL: <https://centrum.pucp.edu.pe/pdf/revistas/JCC-vol6-issue2-86.pdf>.
3. Портер М. Международная конкуренция. М.: Междунар. отношения, 1993. 896 с.
4. Competitiveness: the major economic policy challenge. Annual Report 2003 / ECORYS Holding BV. Rotterdam: ECORYS Holding BV, Netherlands, 2003. 20 p.
5. Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions / B. Gardiner, R. Martin, P. Tyler. Regional Studies. 2004. Vol.38. Issue 9. P. 1045–1067.
6. Конкурентоспроможність територій: практ. посіб. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський та ін. К.: Легальний статус, 2011. 252 с.
7. Knowledge of Good: Critique of Axiological Reason / Robert S. Hartman, Arthur Ellis, Rem B. Edwards. Amsterdam/New York, 2002. 470 p.
8. Харічков С.К., Дігіч А.В. Фактори міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах інноваційного розвитку. Економіка: реалії часу. 2013. № 1(6). С. 142–146. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>.